

כתמים לבנים – חוסר האפשרות לאירופאיות

בקיץ 2015 נערכה במוזיאון וורצלב לאמנות עכשווית בפולניה תערוכה שהציגה אמנות יהודית עכשווית באירופה. רפל יעקובוביץ, חבר ואמן מפוזנן, עיר ההולדת של אבי, השתתף בתערוכה ובארגונה, והזמין אותי לשאת דברים. נושא התערוכה העלה בי הרהורים, הקיימת אפשרות לאמנות יהודית עכשווית באירופה? הדברים שהכנתי חתרו בכיוון הפוך, חוסר האפשרות לאירופאיות. תחושה המלווה אותי תקופה ארוכה בישראל הנתפסת כמערבית וכעת ניסיתי לרקום סביב הנחה זאת מילים שאינן קלות להבעה. מדובר לכן בדברים שאינם מצטרפים לרשימה מהודקת אלא צורפו מהדהודים שונים. המוזיאון בוורצלב שוכן בבונקר על קרקעי ועב קירות שבנו הגרמנים. הביקור בתערוכה יהודית במבנה מלחמה נאצי העלה את רוחות האוב עוד טרם דברי. תוספות ותיקונים נערכו בינואר 2021.

כל דיון ביחסי אירופה והיהודים טעון בחוסר אפשרות בשל הנוכחות הנעדרת של נפשות גדועות. חנה ארנדט טוענת שהשמדת היהודים מוטמעת בלי הפרד בהיסטוריה הכוללת של אירופה והעובדה שיהודים תויגו כיחידים הפכה לבעיה אישית עבור כל בן ובת אנוש. האטומיזם המכני הגיע לצורה מכרעת כאשר התחיל לצוד אנשים על בסיס טבעם הביולוגי. התאיידות המדינה הסתברה כביטוי נחרץ להתפוגגות האחיזה בעולם ותורגמה לחיסול גופו האישי של האדם. (Ardent Hannah, The Jewish Writings, Jerome Kahn and Ron H. Feldman ed. Schocken Books, 2007, lxvii).

ב-1934, אל מול הנציזם-סוציאליזם וההיטלריזם המתעצם, התייחס עמנואל לוינס לברבריות הגוברת כאל תופעה העולה בסיבוכה על שיבוש או טירוף מוכרים. הוא זיהה אותה כצורה מועצמת של תחושה בסיסית בעלת עוגן רעיוני המבטאת הלך נפש אודות הקיום הגשמי והיחס לאנושות באמצעות שליט ההופך את עצמו למפלצת בשם ריבונותו. (Derrida, The Beast & the Sovereign, 61,). (76).

חירויות פוליטיות, כתב לוינס, אינן ממחישות את ההיקף המלא של חירויות שתרבות המערב מעמידה כיעד עבור החופש המוחלט של האדם ביחסיו ובפעולותיו עם העולם (Levinas, Critical Inquiry, 1990, p.64). חירות נשאפת זאת לזוהה בהבטחה להכניע את מגבלות הטבע הקיים. כל

המחשבה הפילוסופית והפוליטית של העת המודרנית נוטה להציב את רוח האדם במקום נעלה על פני המציאות באורח היוצר קרע בין האדם לעולם. התפתחות התודעה החברתית הפכה לשחרור מהמציאות, תפיסת הגוף נסמכה על התייחסות אליו כאל ישות מהעולם חיצון, כאל מכשול. הגוף מפריע למעופה החופשי של הנפש וגורר אותה מטה להביא בחשבון ולהתמודד עם התנאים המוגבלים עלי אדמות. זרות נצחית זו של הגוף ביחס לעצמנו טופחה על ידי הליברליזם המודרני.

כאשר המטריאליסטים המירו את הפן האישי בגוף החברתי היה זה במחיר דחיית הייחודיות של האדם ובלי להקנות לו מעמד מיוחד ביקום. אולם, הגוף אינו זר לנפש או נחות יותר. הגוף קרוב ומוכר לאישי יותר משאר העולם ושולט בחיי הנפש האישיים, בפעילויותיו השונות ובתחושות הזהות. הגוף וגורלו הבלתי נמנע הם יותר מהמושא של חיים רוחניים. הם ליבתו. הדחפים הסמויים של החושים וקסמי תורשות העבר נגלים בגוף באמצעות כלים עצמיים וריבוניים הפועלים בשירות מהות אנושית שאינה משוחררת אלא מצויה בסוג של שיעבוד. מכאן נשזרת התפתחות בלתי נמנעת של מודעות להשתרשות הייחודית של הגוף וקבלתו. מנקודה זו, מסר חברתי המצהיר על שחרור ביחס לגוף, בלי להתחייב לו, חשוד בתרמית. צורות חברתיות מודרניות המתבססות על הרמוניה הנוסדת בין רצונות חופשיים בלבד אינה רק שברירית ומעורערת אלא כוזבת ומטעה.

בעת בה מביע לוינס את התובנות הללו משכללת המתקפה המחרידה ביותר על הגוף ועל האנושיות את כליה הפוליטיים והתעשייתיים. שערי הנאציזם נסגרו על יהדות אירופה וקהילות בצפון אפריקה, וסימני האזהרה הפכו למלכודת טרגית. היהודים, כותב שלמה אהרונסון, הפכו למכשול בדרך להכנעת המכונה הגרמנית שהרסה אותם מפני שהואשמו על ידי אדריכלי המכונה כאחראים למאמץ בנות הברית לחסל את גרמניה. ועידת אוויאן ביולי 1938 הדגישה את חוסר הרצון של מדינות העולם להעניק מקלט לפליטים יהודים (Marrus 170-172) ויחד עם הסירוב הערבי לאפשר ליהודים מקלט בארץ ישראל - פלשתינה המנדטורית הושלמה המלכודת. כול כוונה להצילם או לעצור את השמדתם במהלך המלחמה הוצגה על ידי כל הצדדים כמהלך שלילי הפועל בניגוד לאינטרסים האמיתיים של היהודים המוכחדים. (Aronson). קריסת הגוף נטול ההגנה קרעה את ההגנה המדומיינת על החיים

וחרתה בקיום אפשרות בלתי נתפסת של אלם, גדיעה וכאב, אסון העולה על גדותיו ומציף את ההווה מכל עבר.

בסוף שנות ה-80 של המאה ה-20 כתב המשורר הצעיר חזי לסקלי:

יש לי ארבעה אחים שנולדו מתים
והם קוראים לי לשוב אליהם.
בגדתי בהם כשנולדתי וערקתי אל תוך העולם.
הם מתגעגעים אלי ואני אליהם.
הם אינם יכולים לשוב אלי אך אני יכול
לשוב אליהם. "בוא בוא",
הם קוראים לי, "נהיה חבורה מלקדת
של מתים,
משפחה מוצקה שאינה מאבדת
פרור."

חזי לסקלי, באר חלב באמצע העיר: שירים 1968-1992, הוצאת עם עובד, 2009

לסקלי נולד בישראל ב-1952 והיה בנם היחיד, אך לא, להורים מבוגרים יוצאי שואה שמוצאם מצ'כיה. אביו איבד אישה ובן בשואה ואימו, ניצולת השואה, חוותה ארבע הפלות לפני שלסקלי נולד. הוא היה בן 44 כשנפטר במאי 1994 מאיידס. העריקה של לסקלי אל החיים משקפת אסון שכבר התרחש, בגידה נעלמה המטילה צל על כל קיום צפוי.

במחצית השנייה של 1944, בעת שמלחמת העולם קרבה לקיצה, מבחין ז'אן פול סארטר כי בשיחות על צרפת שאחרי המלחמה לא מוזכרת שיבת יהודי צרפת שגורשו על ידי הנאצים. לדעתו, כמה

מהדוברים לא שבעו נחת מהאפשרות. אחרים, חברים של היהודים, חשבו שכדאי לשתוק. אף אחד מהם לא ידע כמה מהיהודים המגורשים ישובו (Sartre, *Anti-Semite and Jew*, v). כוחות נעלמים בחשו כבר בזרמי העומק של השחרור הנחלם.

שירתו של פול צלאן, כותב דרידה, מצפינה ללא הרף את מה שחיסל או מאיים להרוס גם את האפשרות להעיד על ההשמדה (Derrida, *Shibboleth For Paul Celan*, p. 67-68). אף אחד \ לא נושא עדות \ עבור העדים, כתב צלאן (Paul Celan, "Ashglory" from *Breathturn Into Timestead*,) (2014 by Paul Celan. Farrar, Straus and Giroux). עוצמות נסתרות גוברות על רעיון החירות ואף אדם או ציבור, גם לא קהילה המוכרת כנאורה, דמוקרטית ואנושית, יכולים לרסן או לשלוט בנכלוליות. (Barbur, about Derrida and Celan 122).

"בעת הכיבוש", כתב סארטר לפני השחרור, "התמרמר הדמוקרט באמת ובתמים על רדיפות שיזמו האנטישמים אך מעת לעת הוסיף באנחה, 'היהודים ישובו מהגירוש עזי מצח ורעבים לנקמה באופן המעורר בי חשש מהתפרצות חדשה של אנטישמיות'. מה שבאמת עורר את חששו היא האפשרות שהרדיפות פיתחו אצל היהודי מודעות עצמית מחודדת יותר. ומוסיף סארטר "האנטישמי בא בתוכחה אל היהודי על יהדותו, הדמוקרט בא בתוכחה בגלל היומרה לראות את עצמו כיהודי. בין אויבו לבין מגינו נמצא היהודי במצב קשה: נראה שאינו יכול לעשות הרבה יותר מלבחור את הרוטב בו ייטרף"

(Sartre, 41)

נקמה בפועל לא התרחשה אך נותר קיום אפוף באימת הגופים הנכחדים. השלווה הדמוקרטית האירופית עצמה, אומר ז'אן קלוד מילנר, אינה אלא תוצאה של השמדת יהודי אירופה. האפשרות של אירופה מאוחדת החיה בשלום ובדמוקרטיה באה בחשבון אחרי 1945 בגלל סיבה אחת: בעקבות הצלחת ההשמדה הנאצית נפטרה הטריטוריה האירופית מאלה שפגמו בהגשמת חלום ההומוגניות. (Rancière, Jacques. *Hatred of Democracy*, trans. Steve Corcoran. London: Verso, 2006, p.9).

לפי מילנר, שיח אודות משבר באירופה או בעיותיה מתגמד נוכח זעקת הכאב של הוולד המת שהולידה אירופה, של אלה שבאו לעולם אחרי מות חלק ממנה ואלה שבגללה אינם מסוגלים לחיות אלא כרוח רפאים. כיצד ניתן להירפא מכך? איזה פיוס, אחדות או חוקה מכפרים על תהום חסרונם

של שישה מיליון נרצחים? (Levy, Bernard-Henri (2008-09-15). *Left in Dark Times: A Stand*)
(Against the New Barbarism. Random House Publishing Group. Kindle Edition 1853-1857

בשנת 1990 ציין לוינס כי האפשרות הבסיסית לרוע המנותב באמצעות הגיון מנוסח אינה זוכה להגנה ראויה מצד המחשבה המערבית. אפשרות זו חקוקה עדיין בהוויית הקיום וטרם חדלה להוות איום הבא, בראש ובראשונה, מהשאיפה להיות חופשי, ומהלך רוח החושב את עצמו לחופשי. אדם צריך לשאול את עצמו האם אידאל הוא כל מה שנחוץ על מנת להשיג כבוד ממשי למין האנושי. האם יכול האדם להגשים את האנושיות בטרם קיבל אחריות, פנים אל פנים ובמרחב החיים הקיומי, כלפי האחר והשכן? (Levinas, *Critical Inquiry*, 1990, 63)

הדמוקרטי, אומר סארטר, בדומה למדען, נכשל בראיית המקרה הפרטי. עבורו היחיד הוא רק הרכב של תכונות אוניברסליות. מכאן יוצא שההגנה שהוא מעניק ליהודי מצילה אותו כאדם אך מחסלת אותו כיהודי (Sartre, 40). המשמעות היא כי רצונו להפריד את היהודי מדתו, משפחתו, מהקהילה האתנית שלו במטרה להתיכו בכור דמוקרטי ממנו ניתן לצאת מעורטל ויחיד, להיות רכיב מבודל ובלעדי הזהה לכל שאר החלקיקים (Sartre, 40). אותנטיות יהודית, סבור סארטר, מתבססת על בחירה עצמית להיות יהודי – כלומר, בהגשמת היחיד את מצבו היהודי. היהודי האותנטי נוטש את מיתוס האדם האוניברסלי. הוא מודע למהותו ומנגיש את עצמו להיסטוריה כישות היסטורית מקוללת. הוא מפסיק לברוח מעצמו או להתבייש בבני דמותו (Sartre, 98).

אוניברסליות יהודית, מציע לוינס, נשענת על ההכרה בכך שהעולם אינו הומוגני. מתוך כך, הייחודיות היא שעושה את היחיד לאחראי על היקום כולו ובדרך זו לעד של האוניברסלי. (Sarah Hammerschlag. *The Figural Jew* Kindle Locations 2898-2900). המסגרת שאוכפות המגבלות הגשמיות על חירות ואוניברסליות עמומים, חזקה מכול שאיפה בלעדית לשלוט (Barbour, 119). היא מתווה את מערכות היחסים של תהליכים מקימי ומפילי מחיצות הנובעים ממשעולי העומק של צרכים אוטונומיים שונים. נתיבי שיח אלה מסוגלים להכיר במשגים שהתרחשו במרחב הפוליטי בלי לשוב לפוליטיקה אתנית מהותנית הנשענת על התקרבות טהרנית.

אוצרות ללא קירות

מעמדה מוכתמת בלבן, כתפוצה וכמיעוט בלתי אותנטי היה צריך היהודי האותנטי להירקם. מה שמאפיין את היהודים הבלתי אותנטיים, מסביר סארטר, הוא הטיפול בעניין באמצעות בריחה. הם בחרו להתנער מאחריותם או להכחיש את הבידול שנתפס בעיניהם כבלתי נסבל (Sartre, 66). האפשרות האוטונומית החדשה נוצרה כאשר זרות בלתי אותנטית הומרה באותנטיות מדומייתת. חירות חדשה זו החליפה מציאות נטולת הגנה אך עשתה זאת ללא ריבונות על כברת ארץ במזרח התיכון.

דמוקרטיה ופוליטיקה הן משא ומתן בלבד, צורת התנגדות לאפשרות אוניברסלית או בלעדית שדווקא מעצימה את המסוגלות לחיים משותפים. דרידה ורעיון הדמוקרטיה לבוא, מילנר והמחשבה על טבעו השגוי של המדומיין, חוסר האפשרות לגנאלוגיה אחדותית, בלבול הלשונות ברחבי תבל, וההבעה העצמית של היחיד המשבשת התגבשות של שפה אוניברסלית, סותרים את ההצעה של אלן באדיו להתייחס להבדלים אתניים ותרבותיים כמכשול ממנו יש להתעלם ולעקוף בשם אמת רחבה יותר. עבור באדיו, קיום בר חיים של ישראל יתאפשר רק אם תיפטר מהפרקטיקולריות היהודית שלה, תשתחרר מהמגבלות הכרוכות במונח "יהודי" ותשרת כאתר של שוויוניות אוניברסלית חדשה. בהבדל מבאדיו, הקורא לכונן את התפנית המסובכת מהסמלי לממשי במהירות האפשרית עומד מילנר על מקומו של המדומיין כיסוד המקל על הנפתלות הקיומית. מילנר מקבל את טבעו השגוי של המדומיין, את אופיו הבלתי מבוסס הנסמך יותר על מראית עין של תכונות מאשר על פיסות מידע מוחשיות או מדעיות. יחד עם זאת הוא מדגיש את היותו חסם לטרור בשל היותו שילוב בין הממשי לדמיוני (Knox Peden, 133). דרידה סמוך לדואליות החיונית שמציג מילנר ורואה במחויבות לעתיד מהלך השזור בדגם של משיחיות המקביל פנים למה שאינו יכול להיות ידוע ואינו בר ידיעה. תפיסת הדמוקרטיה לבוא שלו נסמכת על הכרה בדחפיה הפנימיים לדקונסטרוקציה הנובעת מעימות בין עקרונות של שוויון לבין היסוד העצמי. דרידה מצביע על תהליך נושם של דמוקרטיה לבוא, "עיקרון לבחינת כל מדינה המתיימרת להיות דמוקרטית". לדבריו, דמוקרטיה ופוליטיקה אינן יותר ממשא ומתן במסגרת קטגוריות נתונות למען גבולות שאינם ניתנים להגדרה.

מתוך ההתרחבות נטולת ההגדרה של שיח הממשי והדמיוני נובעים תהליכים של פעילות חברתית ואוצרות ללא קירות בסדנא לאמנות ביבנה וברמת אליהו, בחלל התצוגה ברחוב שבזי, בתהליך עיצוב הסביבה באום אל פאחם, בתפיסת בית הספר כקמפוס תרבותי, בעדות מקומית, במסע אל קהילת יוצאי אתיופיה בפתח-תקוה, בפעילות עם תנועת תרבות, בחברות בקשת הדמוקרטית המזרחית ובארגון הלה, בשאלות של זהות, שייכות, מזרחיות, יחסי יהודים ערבים במזרח התיכון, יחסים עם אירופה ותרבויות העולם. מעגל פעולה המעורה במקומו ואינו מתכחש לשום צד במורשתו ברוח הלבנטיניות שמתארת ז'קלין כהנוב (ז'קלין כהנוב, ממזרח שמש, הדר, 1978, עמ' 59). תהליכים שמקורות ההשראה שלהם בפוליטיקת הריבוי וההתרחבות של שפת האמנות המודרנית, במהלכים של אנטי אמנות, רבת קהילות בתנאים של דמוקרטיה לבוא נוכח טיבו השגוי של המדומיין.

האל פוסטר: האנטי אסתטיקה מסמנת שהרעיון האסתטי עצמו מטיל ספק במחשבה שהתנסות אסתטית מתרחשת בנפרד, ללא מטרה ומעבר להיסטוריה, או שאמנות כיום יכולה להשפיע על העולם כולו בבת אחת, לגעת בכל אדם ולהוות סמל אוניברסלי מוחלט. בדומה לפוסט-מודרניות מציב האנטי-אסתטי קושיה תרבותית ביחס להווה: האם הקטגוריות שכלולות באסתטי עדיין בתוקף? האין כיוון ההתפתחות של הטעם אישי מאוים על ידי אמצעים המוניים? האם החזון האוניברסלי נפגע מצמיחה של תרבויות שונות? ברמה המקומית מציין ה"אנטי אסתטי" מהלך חוצה תחומים הרגיש לפעולות תרבות המעורבות בפוליטיקה (כמו, אמנות פמיניסטית) או מושרשים בקהילה באופן השולל רעיון של מחוזות אסתטיים מיוחדים. (Foster, 1983, XV, Anti Aesthetic)

ז'אק רנסייר: האסתטי משמעו שוויון בגלל ערעור גבולות האומנות, ומשמעו שוויון בגלל מעמד האומנויות כיסוד נבדל בהוויה האנושית. שתי צורות השוויון הללו סותרות אך גם קשורות (Communities of Sense Kindle Locations 468-471). יצירת אמנות משמעה שינוי גבולות האומנות כמו שפעולה פוליטית משמעה הסטת הגבולות המוכרים של המרחב הפוליטי (Communities of Sense Kindle Locations 631-637). המהלך הפוליטי של האמנות כרוך בשמירה על הטרוגניות מעשית שהיא הליבה האוטונומית של האומנות וכוח השחרור שלה. תחושת הקהילה הפועלת בסוג זה של אסתטיקה מתבססת על חיבור ועל נתק בין תבונה לתחושה. נפרדות זו "עושה שכל" כול עוד

היא אינה מקנה מקלט לצורה טהורה. במקום זאת, מוצעת מערכת יחסים של הנפרד ושל הבלתי נפרד. השלמות האוטונומית של העבודה חייבת לחשוף את ניגודיה, לגרום לסימני הזרות להתגלות במופע של הכלה. (Communities of Sense Kindle Locations 483-494).

ניקולא בוריו: התפקיד של עבודת האמנות אינו עוד יצירה של מציאות מדומיינת ואוטופית, אלא להוות דרכי חיים ודגמי פעולה בתוך המציאות החיה (Relational Aesthetics, 13).

טיבו השגוי של המדומיין פועל בהבלגה שמכתיבה מציאות בה מעגל חוזר ונשנה מתגלה כאירוע בלעדי שמטביע חותם ייחודי. הקשרים שנושאים את האישי אל מעבר לעצמו, אל אחר או אל העולם, פותחים את הגוף לדברים שונים ממנו (Derrida Shibolet, 66). שירתו של פאול צלאן טעונה באפשרויות של דימויים עלומים הנותרים פתוחים ובלתי נדלים שאינם חדלים להצפין ולפענח הקשרים המציגים אפשרות בה מוטמעת חוסר אפשרות הדוברת אל האחר בדממה אך שוללת ממנו מנוחה (Derrida Shibolet 67, 96). מסתורין זה המתפתח בזמן, הוא יחיד וגם רבים וכרוך במיידיות, בהתרחשות, בכאן ועכשיו כמוס הנושא כל העת את חותם שובו העתידי. אף על פי שהוא אובד לנצח, שב הזמן ללא הרף בכל שעות היממה ועם כל סיבוב של כדור הארץ. (Charles Barbour, 123-124)

מעגל הזמן משיב הדים של גופים מושתקים ונעלמים. ספרים שכתבו שורדי שואה מהדהדים אל הכאן ועכשיו רישומי חיים חנוקים. שורדים רבים לא סיפרו את סיפוריהם. רבים מהם עמדו בכתיבה רק ממרחק זמן, לאחר שיצאו לגמלאות או הפכו לסבים וסבתות. חמישים וחמש שנים לאחר שחרורו מתאר שורד שואה את הראשון ביוני 1942, בגטו קראקוב. יום בו אביו, אימו ואחיו גורשו למחנה ההשמדה בלז'ץ. יום קודם ב-31 במאי הצטוו הגברים להתייצב במשרדי הגטו לסלקציה שתקבע מי יגורש, מי לחסד ומי לשבט. אנשים כבר ידעו כי משמעות הגירוש גזר דין מוות. בעומדו בתור לאות המיועד לשם משפחתו, צפה בבעתה כיצד מתעלם קצין ה-ס.ו. מתחינות המצטופפים ושולל באדישות את אישורי השהיה בגטו. הוא גם הבחין כי בתור סמוך, המיועד לאות אחרת, הקשיב איש ה-ס.ו לבקשות האנשים. בהרף של שניה, שם הנער בן ה-16 את נפשו בכפו, נטש את אביו ואחיו שעמדו לפניו, דילג אל התור הקרוב ובניגוד להם זכה באישור המיוחל. אותו לילה נורא, האחרון בו בילה בחיק משפחתו, היה ערב יום הולדתו. בבוקר המחרת ליווה את אביו, אימו ואחיו לשער הגירוש

והאימה. סמוך לשער התפרץ אביו, שלא שמר על מנהגי היהדות, התערה בחיים החילוניים הגרמנים, השלים את לימודיו באוניברסיטת ברסלאו, כיום וורצל, וטיפח נימוסים מאופקים ומהוקצעים, בזעם לעבר קציני הגסטפו שעמדו בסמוך וצעק "רוצחים אכזרים, פושעים בזויים". אנשי הגסטפו שלפו את אקדחיהם ורק בזכות אנשי המשטרה היהודית שבודדו והעבירו אותו אל מעבר לשער נמנע שפך דם מידי. זעקתו הנואשת של אביו והקריעה האלימה ממשפחתו, הוא כותב ממרחק זמן, לעולם לא התפוגגה במהלך חייו בהם נמנע לציין את יום הולדתו שהפך ליום אבלו.

בודד שב לחדרם המיותם בגטו סוקר בחרדה את המקום הריק. הדקות חלפו בדממה עד שלפתע שמע מעבר לדלת יבבות קורעות לב. הוא פתח את הדלת ומולו נצבה אימו ממררת בבכי ולצידה שוטר יהודי שעזב מיד. פניה המעונים הביעו אימה, גופה רעד ללא שליטה, עיניה האדומות היו נפוחות, היא לא יכלה ולא אמרה מילה. דבר נורא קרה אך ייסוריה המשתקים הביעו זוועה שלא ניתנת להבעה. מתייפחת, מחרישה ורועדת הביטה בעיני בנה שניסה להרגיעה. הם התיישבו דוממים, אוחזים ידיים, מביטים מיוסרים ושותקים זה בזו עד שקמה, שטפה את פניה ואמרה "בו נלך". הם שבו לשער הגירוש, התחבקו, התנשקו ולעד נפרדו.

האלם והחלחלה מהדהדים את דבריו של פרימו לוי בספרו, השוקעים והניצולים, "אנו השורדים הננו מיעוט חריג ומלבד זאת מיעוט זעיר: אנו אלה, שבגלל הסטייה מדרך הישר, או בגלל העזה, או בגלל המזל לא נגעו בתחתית. מי שכך עשו, מי שראו את תחתית התופת, לא חזרו משם כדי לספר, או חזרו אילמים." (פרימו לוי, השוקעים והניצולים, מאיטלקית: מרים שוסטרמן-פדובאנו, עם עובד, 1988, עמ' 64)

הנער בגטו קראקוב הוא צבי שטייניץ, אבי. פעם אמר לי שהשורדים לא עברו את השואה. רק מי שנדחף אל מעבר לקו החיים נשא את האימה המלאה, נאלם קולו וגופו נעלם במחוזות שואה ואופל מעשה ידי אדם. רבות הרהרנו בשובה המפתיע של אימו, באימה המשתקת שאחזה בה. לא נדע לעולם מה מצפין האלם שאחז בה, אך חשש עמוק מרעיד את הנפש הפצועה שמא, בו במקום, מעבר לשער, מול עיניה, הובילה התפרצות האב לחיסולו ולרצח בנו הצעיר. אולי, בתעצומות רוחה, הצילה את בנה הנותר מטביעה בתהומות הכאב, הדפה מחיקו את תחתית התופת כדי שרוחו לא

תיפול בקרב ההישרדות. ואולי, נחשפו בו ברגע שתי פלנטות: השוקעים והניצולים, רגע בו - אף אחד \ לא נושא עדות \ עבור העדים. מה שנראה בפניה זעזע את נפשה נסתם להבעה. כך, סחוטה, מגוננת באלם על בנה, מותירה בו רישום מאופל הזוועה, יצאה בודדה למסע ייסורים אימתני אל אתר ההשמדה בלז'ץ. עוצמת נפשך, סלומאה שטייניץ, בת 38 בלכתך, זעקתו המצמררת של הרמן, בן זוגך בן 48 בלכתו, וזכר רודולף בנכם הצעיר בן 15 בלכתו, חרוצים במאבק ברשעות שאחזה באנושות.

בקריעה תהומית בעלת נופך אישי ומשמעות אוניברסלית, מוטבע חוסר האפשרות לאירופאיות, נוצק קיום במרחב שמי, מתהווה זהות יהודית, מהגרת, מזרחית במרחב ערבי, לבנטיני תחת מבט נוקב של מלאך ההיסטוריה בעלטת האדם.

הדברים נכתבו בזכות אבי, צבי שטייניץ, שהלך לעולמו בן 93 נושא בחירוף נפש, עד רגעיו האחרונים, את ייסוריו על שהותיר את אימו לבדה באימתה ואת מועקת הקריעה ממשפחתו.